

НОВИ ПРОУЧВАНИЯ ЗА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

През последните години за Каравелов се пише много. Неговото творчество и политическата му дейност се разглеждат в работите на български и съветски литератори, историци, философи, езиковеди. Принос за решаване на редица въпроси, свързани с огромното дело на бележития възрожденец, представляват и проучванията, поместени в излезлия неотдавна сборник „Изследвания и статии за Любен Каравелов“, издание на БАН, С. 1963 г. Значителна част от статиите са посветени на идеологията на Любен Каравелов. Това се дължи може би на стремеж да се реши най-сетне, макар и в общи линии, въпросът за характера на Каравеловата идеология, по който се водиха вече твърде продължителни спорове. Трябва да се съжалява обаче, че е отделено съвсем малко място на Каравелов-писателя и журналиста. Две от проучванията доказват Каравеловото авторство на статии и други материали, които досега не са били включвани в неговото наследство. В сборника са разгледани и въпроси, свързани с отношението на Каравелов към традициите на българската литература, с работата на Каравелов като редактор и т. н. Тематиката на сборника е явно твърде разнородна и това прави много трудно групирането на статиите по проблеми. Авторите са засегнали различни аспекти от многогранната дейност на Каравелов и обединяването на проучванията им би било доста условно.

В студиите на съветските учени Л. Воробьев и Л. Ерихонов — „О характере и источниках идеологии Любена Каравелова“ и „Любен Каравелов и русское общество“ изграждането на Каравеловата идеология се разглежда върху широкия фон на общественно-политическите борби в Русия през 50-те и 60-те години на миналия век. И двамата автори пишат не за пръв път за идеологията на българския възрожденец и са допринесли мно-

го за изясняването на този въпрос. Съветските учени, които познават добре и в големи подробности политическата обстановка, в която се формира Каравелов, издириха извънредно ценни материали за дейността на Каравелов в Москва и осветлиха върно годините на пребиваването му в Русия. Статиите на Воробьев и Ерихонов, поместени в сборника, съдържат някои нови данни в подкрепа на защитаваната от тях теза за революционно-демократическия в основата си характер на Каравеловата идеология. И двамата автори показват как нажежената атмосфера в Русия в навечерието и след реформата от 1861 г. създава условия за бързото съзряване на политическите възгледи на Каравелов. И Воробьев и Ерихонов се спират на неотменния въпрос за отношението между Каравелов и руските славянофили и оборват аргументирано редица твърдения на акад. М. Димитров за славянофилството на Каравелов.

В работата на Л. Ерихонов особено интересни са новите данни, които осветляват отношенията между Каравелов и реакционера Пагодин, както и материалите за съвместната дейност на Каравелов и представителите на руските славянски комитети А. А. Нарешкин. Много обстойно са се спрели двамата изследователи на революционните връзки на Каравелов в Русия, като са отделили с основание най-голямо внимание на връзките му с И. Г. Прижов — един от най-типичните представители на руската разнородна интелгенция от 60-те години. В архива на Прижов е намерил Л. Воробьев и новите данни, които свидетелствуват за рязко отрицателното отношение на славянофилите към младия българин. Известни възражения буди в статията на Воробьев обяснението, което той дава на факта, че в такъв документ като „Чем можно помочь болгарам?“ липсва пряк призив към въоръжено въстание. При-

чината едвали е в желанието на двамата революционери да подготвят постепенно българския народ към мисълта за необходимост от въстание. Причината е в адресата на тази докладна записка, предназначена за Московския славянофилски комитет. Такава записка естествено не е могла да съдържа открит призив към въоръжено въстание. Във втората част от работата на Л. Воробьев е дадено обстойно изложение на резултатите от проучванията му върху философските и социологическите възгледи на Каравелов. Авторът се спира на антиклерикализма на Каравелов, на специфичния характер на неговата просветителска дейност, подчинена изцяло на борбата за политическа свобода, на характера на Каравеловия материализъм, на елементите на диалектиката в неговите схващания. Статиите на двамата съветски учени допринасят отново за оформянето на явна представа за идеологията на Каравелов, очертана въз основа на документи, а не на предварително възприети тези.

Изследването на Георги Димов „Любен Каравелов. Литературно-естетически и критически позиции“ обхваща изърядно широк кръг от въпроси: критериите на Каравелов при оценката на литературните творби, неговите изисквания за реализъм и народност в изкуството и т. н. Авторът сочи всеки път в каква тясна зависимост Каравелов поставя задачите на литературата от задачите на националноосвободителната борба на българския народ. Г. Димов се е спrial сполучливо и на някои интересни догадки на Каравелов, които досега рядко са спирали вниманието на изследователите. Например на разсъжденията на Каравелов за различния начин, по който отразяват действителността науката и изкуството. В статията се анализират и някои схващания на Каравелов, в които прозира известна ограниченост. Така Каравелов е склонен към стесняване на понятието правдивост в литературата, като свежда донякъде отражението на действителността към нейното копиране. Той подценява до известна степен и творческата намеса на писатели, ролята на фантазията. Тези моменти са убедително обяснени както с някои страни на Каравеловата идеология, така и с особеностите на общественото и литературното развитие тогава. Статията на Г. Димов разкрива нови моменти в естетическите и литературно-критическите възгледи на Каравелов, показва ги като важен етап в развитието на естетическата мисъл в България.

На въпроса за Каравеловите възгледи за националното в изкуството е посветена статията на Цвета Унджиева „Любен Каравелов за националното своеобраз-

разие в литературата“. Проблемът за националното не случайно е един от централните в системата на Каравеловите естетически възгледи. Защото цялата му дейност на революционер, публицист и писател е борба за свободна проява на националното, българското във всички сфери на политическия и духовния живот. И Цвета Унджиева с право набляга на това, че въпросът за националното в литературата се явява в статиите и изказванията на Каравелов тясно преплетен както с редица други естетически проблеми, така и с общите задачи на нашето политическо и духовно възвръщане. Авторката разглежда възгледите на Каравелов за националното наред със схващанията по този въпрос на Хр. Ботев, П. Р. Славейков, Нешо Бончев, като посочва, че у Каравелов те намират сравнително най-развит и завършен вид. Унджиева прави по-нататък анализ на съдържанието, което Каравелов влага в своите изказвания за национален облик на литературата, засяга възгледите му за съотношението между национално и общочовешко, отношението му към фолклора и към езика, пак с оглед на проблема за националното. Интересни наблюдения са направени и върху творческата практика на Каравелов. Авторката показва как писателят обогатява значително националното звучение на повестта „Българи от старо време“, когато я превежда от руски на български. Връщането към стихията на родния език дава на писателя далеч по-богати възможности при предаването на националната атмосфера, когато обрисова българския бит, нрави, природа, когато разгръща езиковата характеристика на своите герои.

Една единствена статия в сборника е посветена на майсторството на Каравелов-белетриста — изследването на Петко Тотев „Работата на Любен Каравелов над образите на хаджи Генчо и дядо Либен“. Тотев се е спrial на съвсем конкретен въпрос, но така, че е обхванал почти всички моменти, свързани с художествената специфика на повестта. Защото в „Българи от старо време“ основните постижения на Каравелов наистина са свързани тъкмо с изграждането на двата централни образа. Авторът на статията показва как Каравелов претворява жизнения материал в художествена тъкан на своята творба. Отделни черти в характера на прототиповете на Каравеловите герои се превръщат в „художествено-своеобразна, неповторима характеристична особеност на героя“. В тясна връзка с изграждането на образите са разглеждани и особеностите на езиковата характеристика, използването на обстановката, заобикаляща героите, за обогатяване на тех-

ните образи и т. н. Без да изпада нито за миг в социологизъм, Тотев показва в произведението много страни, които оборват вкоренената от години характеристика на „Българи от старо време“ като битова повест, почти лишена от изобразяване на социалното. Социалното присъствува и тук, но не на пръв план, не така осезаемо, а предадено чрез отношението на Каравелов към патриархалния живот на българите от старо време. И Тотев е прав, когато казва, че в „Българи от старо време“ Каравелов се прощава с патриархалната епоха, прощава се „като истински възрожденец — смейки се“.

Пак на майсторството на Каравелов, но вече в областта на публицистиката, е посветена статията на Стефка Таринска „Каравеловият фейлетон и рубриката „Знаеш ли ти кои сме?“. Не можем да не отбележим, че такива изследвания за възникването на отделни жанрове в българската литература и публицистика са все още твърде малко. Авторката възприема появата на елементи на художественото слово, на по-свободна литературна обработка в редица статии и дописки на Каравелов в „Свобода“ като първи симптоми на стремежа му да намери нови форми, „в които силата на публицистичната извада да се съчетае с непосредствеността на художественото пресъздаване, в името на едно по-широко и по-действено пропагандиране на революционните идеи“. Този стремеж се свързва по-късно с рубриката „Знаеш ли ти кои сме?“, в рамките на която се появяват най-често произведения с такъв по-свободен, образен израз на мисълта. Като анализира присъщото на редица произведения на Каравелов преливане между статията и фейлетона, Таринска стига до извода, че у него фейлетонът се родее със статията, произлиза от нея, (за разлика например от фейлетона у Г. Кирков и А. Константинов, който се приближава до разказа.) Най-интересни в статията са анализите на конкретните разновидности на фейлетонната форма в творчеството на Каравелов. Различните комбинации между „фейлетонното“ и „статийното“ в неговите работи, превръщането на произведение, започнато с фейлетонно, в типична статия, случаите, когато образно хумористичният и пряко публицистичният елементи се редуват в целия ход на разгръщането на идеята, безсюжетният фейлетон у Каравелов и т. н. — всички тези случаи, разгледани в статията, очертават богатата и сложна картина на Каравеловите търсения, на раждането и оформяването на фейлетона у Каравелов.

Работата на Таринска и статията на Венче Попова „Някои средства на художествено-образната реч в политическите статии на Любен Каравелов“ (върху материал от уводните статии в „Свобода“ и „Независимост“) в много отношения се допълват взаимно. Изследването на В. Попова обогатява с направления от нея езиковедски анализ много моменти, свързани с майсторството на Каравелов-публициста. Стремежът на Каравелов да постигне силно въздействие — подчертава авторката и на тази статия — го подтиква да не се ограничава със сухо изложение на фактите а да използва в публицистиката си и образната реч. За нея той черпи от богатствата на родния език, от онова, което са създали неговите предшественици в българската, руската, балканската и западноевропейската публицистика. Интересно е показано как системата на образните средства в белетристиката му. Тези наблюдения биха могли да бъдат плодотворно използвани и в литературоведски проучвания, в които се засяга характерното за Каравеловото творчество преливане между публицистика и белетристика. Още повече, че резултатите от езиковедски анализи все още се използват много рядко за задълбочаване на изследванията върху езиковата форма на художествените произведения. В. Попова е разгледала употребата в уводните статии на Каравелов на епитета, сравнението, метафората и метонимията. Особено добре е съпоставена употребата на сравнението в Каравеловата белетристика с употребата му в публицистиката, където то играе често и ролята на елемент от „сюжетното“ развитие, от „композицията“ на статията.

Четири статии — на Кр. Генов, Л. Велева, С. Гюрова и Б. Ангелов — свързват в различни моменти делото на Каравелов с традициите на българската литература. Изследването на Кр. Генов „Добри Чинтулов и Любен Каравелов“ поставя, от една страна, конкретния въпрос за въздействието на Чинтуловото творчество върху Каравелов и същевременно един теоретичен въпрос — за елементите на романтизъм в произведенията на основоположника на реализма в българската литература. Да се говори за националните традиции в творчеството на Каравелов, като се има предвид вече не само народната поезия, но и произведенията на български писатели, е несъмнено оправдано и намерено. Иначе рискуваме да свържем школуването на Каравелов у негови предшественици само с руската, украинската и западноевропейската ли-

тература и да елиминираме националната традиция. Кръстьо Генов се опира в своята работа главно на два факта — че Каравелов е използвал като мото на отделни части от повестта „Неда“ строфи от Чинтуловото стихотворение „Стани, стани, юнак балкански“, а за мото на повестта „Сирото семейство“ една строфа от стихотворението „Къде си, върна ти любов народна“. Както пише сам Кр. Генов, твърде трудно е „да се установи с положителност размерът и качеството на литературните влияния от рода на разглежданите...“ Въз основа на анализа, който прави, авторът сякаш е склонен да види във всяка част от повестта „Неда“ илюстрация, със средствата на белетристиката, на всеки съответен стих от Чинтулов. Авторът на статията е убедителен в твърденията си за въздействието на духа на Чинтуловата поезия върху Каравелов, когато разглежда това въздействие в по-общ план. Но за следване съвсем отблизо на всяка строфа, взета като мото, струва ни се, едва ли би могло да се говори. В изследването има интересни наблюдения върху някои Каравелови стихотворения, пак с оглед на романтичната струя в неговото творчество, вяла се в него безспорно до голяма степен и под въздействието на широко разпространените Чинтулови стихотворения. Тези места в статията на Кр. Генов обогатяват представите ни за формирането на реализма в нашата литература, насочват към разглеждането му като сложен процес, в който се преплитат и елементи на романтично виждане и претворяване на действителността.

Един слабо проучен въпрос е и този за Каравеловите традиции в развитието на българската литература. Един негов аспект е разработен в статията на Лидия Велева „Любен Каравелов — учител на Захари Стоянов“. Авторката се спира най-напред на въздействието на Каравеловата рубрика „Знаеш ли ти кои сме?“ върху публицистиката на Захари Стоянов. Но централно място в статията заема влиянието на белетристиката на Каравелов върху автора на „Записки по българските въстания“. Двамата писатели се сближават и в интереса си към оригиналното, яркото у човека, и в присъщото и на двамата чувство за хумор, и в по-вестователен маниер, стил, използване на някои обрати на речта и т. н. Интересни данни намираме в работата на Л. Велева и за формирането на литературните възгледи на Захари Стоянов под въздействието на Каравеловите позиции в тази област, а също така и за отношението на З. Стоянов към личността на своя учител, когото той така пламенно защитава

в брошурата си „Любен Каравелов и неговите клеветници“.

Съдържанието на сборника показва, че се пристъпва вече към детайлно проучване на някои почти незасягани досега отделни моменти от многогранната дейност на Каравелов. Статията на С. Гюрова „Любен Каравелов като редактор на П. Хитовата книга „Моего пътуване по Стара планина“ разкрива още една страна от литературната дейност на писателя. Авторката показва, че популярността, която книгата на Хитов си спечелва, се дължи до голяма степен на литературната обработка, която ѝ дава Каравелов. Много интересна по съдържание, книгата не би била толкова увлекателна, ако не беше попаднала в ръцете на такъв опитен литератор като Каравелов. След като се спира на творческата история на книгата, Гюрова прави подробен анализ на онова, което внася в нея перото на редактора. Той поправя ръкописа изречение по изречение и без да накарнява фактическата му страна, обогатява го емоционално, чрез редица лирични и полемични отклонения.

В статията на Боньо Ангелов „Любен Каравелов и някои въпроси на старата българска литература“ показва Каравелов като един от първите български учени-филолози, като човек със сериозна подготовка и обширни познания в областта на старобългарската писменост. Изложеният в изследването богат материал ни кара още веднъж да се възхитим от широтата на Каравеловите интереси, от неговата трудоспособност. Както посочва авторът, и в този случай заниманията на Каравелов са в тясна връзка с политическите и културните задачи на нашето възраждане. Чрез проучванията си в областта на старата българска литература Каравелов иска да покаже „важната роля на българския народ в културния живот на останалите славянски народи, да разкрие приноса на своя народ за общославянската и общочовешката култура“. Материалите от Каравеловия архив, проучени от Б. Ангелов, показват, че той е познавал повечето от изворите за изучаване на старобългарската литература, че е проявявал голяма загриженост за опазването на нейните паметници. Авторът на изследването се е спирал обстойно и на публикациите на Каравелов по въпроса на нашата средновековна литература. Като разглежда книгите „Сокол“. Сборник от разни списания за прочитане“ (За учебните заведения), кн. I, Букурещ, 1875, и „Кирил и Методий, български просветители“, Букурещ, 1875, Б. Ангелов подчертава стремеше на Каравелов да бъде на висотата на тогавашните проучвания

В тази област, изтъква изказаните от Каравелов оригинални възгледи по някои въпроси. Особен интерес представлява казаното от големия възрожденец за делото на Кирил и Методий, за което той пише с въодушевление. Дейността на Каравелов в областта на старобългарската литература — заключава Б. Ангелов — „представлява не само интересна страница от неговата биография, но тя е твърде интересна страница и из историята на проучванията върху нашата средновековна литература“.

На страниците на сборника са направени сполучливи опити да се допълни отново Каравеловото наследство. Така Дочо Леков се спира на „Сътрудничеството на Любен Каравелов в българския периодичен печат до Освобождението“. Статията му е посветена предимно на сътрудничеството на Каравелов в изданията на П. Р. Славейков. Убедително е доказано например, че той е авторът на „Сцени из домашния живот на нашите чорбаджии“, поместени в „Гайда“ с подписа Л. С. Крътица. Каравелов сътрудничи и в „Македония“, където изпраща редица дописки от Белград. Показателен е и изтъкнатият от Леков факт, че Славейков препечатва в „Македония“ статии и фейлетони от „Свобода“. Изследователят е прав да вижда в това проява на единоумислието на двамата възрожденци по редица въпроси. Но докато материалите, препечатани от „Свобода“, са запазени непокътнати, като не е променен дори техният правопис, дописките от Сърбия са били така обработени от редактора на „Македония“, че от Каравеловия стил са останали само островчета. Повечето от тях са умело използвани от Леков, за да се докаже авторството на Каравелов. В някои случаи обаче той е пресилял, струва ни се, известни моменти. Така използването на пословици едва ли би могло да се вземе за характерен белег само на Каравеловия начин на писане. Той е присъщ в не по-малка степен и на Славейков. Изрази като „Държите го за деветата дупка на свирката“ едва ли могат да се свързват само с Каравелов. Като се има предвид, че при някои дописки, като например тази, подписана „Каменко“, изобщо е трудно да се дадат доводи от езиков характер за авторството на Каравелов, струва ни се, че Леков в по-нататъшните си проучвания би трябвало да наблегне тук повече на доводите от идеен и биографичен характер. По-нататък Леков се спира на сътрудничеството на Каравелов в „Народност“, „Дунавска зора“, „Балкан“ и „Български глас“. Неговото проучване обогатява по

такъв начин сведенията ни за публицистичната дейност на Каравелов, разкрива с още по-голяма широта неуморната му работа на полето на българската журналистика. Работата е принос и към въпроса за отношенията между двама най-видни представители на нашето Възраждане — Любен Каравелов и П. Р. Славейков.

В проучването на Хр. Капитанов „Публицистиката на Любен Каравелов на румънски език във вестник „Либертата“ е изложена нашироко историята на издаването на тази притурка към „Свобода“. Капитанов убедително поставя спирането на притурката във връзка с отношението на Каравелов към политическите борби в Румъния, с откритото му съчувствие на либералната партия. Във втората част на статията са проследени подробно материалите, поместени в притурката, показано е в какво се различават те по съдържание, по брой на рубриките и т. н. от материалите в „Свобода“. Работата на Капитанов допринася както за осветляването на журналистическата дейност на Каравелов в Румъния, така и за разкриването на интересни моменти от българо-румънските политически и културни връзки.

Статиите, поместени в сборника, имат едно неоспоримо достойнство — те всички дават по-голям или по-малък принос за проучването на богатата дейност на Любен Каравелов. Все пак трябва да отбележим, че някои от поместените изследвания носят един твърде разностранен недостатък. Преди да стигне до новото в тях, читателят се оказва дълъжен да чете цели страници, на които пространно се излагат отдавна известни факти — нещо, което положително би могло да се направи в много по-сбита форма. Освен това редица проучвания са просто набъбнали от цитати. Едно по-пестеливо използване на извадки из произведенията на Каравелов навярно също е било постижимо. Независимо от това сборникът съдържа както нови данни, така и интересни тълкувания. Появата на отделни, специални проучвания, каквито представляват много от работите в него, са оази здрава основа, която ще даде възможност да се напишат по-късно синтетични трудове за живота и творчеството на Каравелов, които да стоят на по-високо равнище от тези, с които разполагаме сега, както по отношение на фактическия материал, така и по отношение на общите концепции за делото на Любен Каравелов.

Лияна Минкова